Agnieszka Łoś

Turystyka zdrowotna - jej formy i motywy : czynniki rozwoju turystyki medycznej w Polsce

Ekonomiczne Problemy Usług nr 84, 569-578

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

ZESZYTY NAUKOWE UNIWERSYTETU SZCZECIŃSKIEGO
NR 699 EKONOMICZNE PROBLEMY USŁUG NR 84 2012

AGNIESZKA ŁOŚ
Politechnika Opolska

TURYSTYKA ZDROWOTNA – JEJ FORMY I MOTYWY. CZYNNIKI ROZWOJU TURYSTYKI MEDYCZNEJ W POLSCE

Wprowadzenie

Turystyka medyczna (jedna z form turystyki zdrowotnej) jest szybko rozwijającym się globalnym sektorem rynku, w którym pacjenci podróżują do sąsiednich krajów w celu otrzymania pomocy medycznej w ramach światowego trendu łączenia leczenia z wypoczynkiem. Coraz więcej ludzi wybiera wyjazdy, które umożliwią im wspaniały relaks połączony z perspektywą zabiegów zdrowotnych i tych, poprawiających urodę. Zgodnie z danymi Medi-Tour rynek turystyki zdrowotnej w Polsce jest obecnie warty ok. 800 mln złotych, podczas gdy w skali międzynarodowej pod koniec 2010 roku osiągnął wartość 78.5 mld dol. Dane opracowane przez Grail Research, LLC podają, że jego wartość w 2012 roku ma wzrosnąć do 100 mld dol.

1. Definicje turystyki zdrowotnej

Zdrowie jest wartością samą w sobie. Jego poprawa każdorazowo przynosi bezpośrednie korzyści jednostce. Ponadto lepszy stan zdrowia zapewnia wyż-

sze zarobki, po drugie poprawia stopień zaspokajania potrzeb społecznych[1]. Związek między zdrowiem a gospodarką narodową jest bardzo silny, a zdrowie stanowi podstawowy czynnik społecznej produktywności w perspektywie długofalowej i jest fundamentem kapitału ludzkiego, który z kolei gwarantuje rozwój społeczeństw[2]. Definicja zdrowia jest problematyczna. Najczęściej cytowaną jest ta, stworzona przez Światową Organizację Zdrowia, w myśl której zdrowie to stan pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu, a nie jedynie brak choroby czy zniedołężnienia[3]. Definicja ta ujmuje zdrowie bardzo szeroko, w ujęciu funkcjonalnym zaś traktowane jest ono jako zdolność do pełnienia określonych ról i zadań społecznych (rola męża, żony, pracownika itd.)[4].

Turystykę zdrowotną można natomiast zdefiniować jako świadome i dobrowolne udanie się na pewien okres poza miejsce zamieszkania w czasie wolnym od pracy w celu regeneracji ustroju dzięki aktywnemu wypoczynkowi fizycznemu i psychicznemu[5]. Definicja M. Tabacchi turystykę zdrowotną traktuje znacznie szerzej i określa ją jako: każdy rodzaj podróży, który sprawia, że osoba wyjeżdżająca lub jej rodzina czują się zdrowsi[6]. Na potrzeby tej pracy przyjęte zostanie ujęcie definiujące turystykę zdrowotną jako: organizowany przez podmioty rynku turystycznego wyjazd na dobę lub dłużej poza miejsce zamieszkania w celu regeneracji zdrowia fizycznego, psychicznego, korekcji urody lub poddania się zabiegom i operacjom w placówkach opieki zdrowotnej.

[1] Szerzej: P. Dolan, J.A. Olsen, *Dystrybucja usług medycznych*, CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2008, s. 23–25.

[2] Por:. *Zdrowie dla wszystkich w 2000 r.*, Światowa Organizacja Zdrowia, WHO, 2000 r.

[3] Definicja z 1947 r.

[4] Szerzej: V. Korporowicz, *Zdrowie i jego promocja. Kształtowanie przyszłości*, SGH, Warszawa 2005, s. 13–14.

[5] W.W. Gaworecki, *Turystyka*, PWE, Warszawa 2003, s. 37.

[6] Por.: M. Tabacchi, *Sustaining tourism by managing health and sanitation conditions*, Inter-American Travel Congress, San Jose 1997, za: I. Łęcka, *Nowe (?) trendy w turystyce zdrowotnej*, Prace i Studia Geograficzne, Warszawa 2003, Tom 32, s. 173.

2. Formy i motywy turystyki zdrowotnej

W literaturze przedmiotu nie ma pełnej zgodności, co do zakresu turystyki zdrowotnej. Często podkreśla się, że realizowana jest ona wyłącznie w uzdrowiskach ze względu na pełnione przez nie funkcje (leczniczą i turystyczną). Ponadto między pojęciami turystyka uzdrowiskowa, turystyka zdrowotna i turystyka lecznicza zazwyczaj stawiany jest znak równości. Prowadzi to do swoistego chaosu pojęciowego utrudniającego analizę tego obszaru zainteresowań turystyki. Zdaniem autorki do turystyki zdrowotnej należy zaliczyć[7]:

- **turystykę uzdrowiskową** – jest to realizowana w turystycznych miejscowościach uzdrowiskowych działalność związana ze świadczeniem usług lecznictwa uzdrowiskowego, które obejmuje leczenie chorób przewlekłych, rehabilitację, profilaktykę, edukację i promocję zdrowia. Uzdrowiska zaś to wydzielone w celu ochrony i wykorzystania naturalnych surowców leczniczych obszary, na których prowadzone jest lecznictwo uzdrowiskowe[8];
- **turystykę spa i wellness** – w tej formie turystyki można wyróżnić oferty należące do dwóch grup. W pierwszej grupie znajdą się takie, których głównym celem jest dbanie o ciało i relaks (ang. *pampering*). Najczęściej zabiegi upiększające obejmują masaże (suche i wodne), okłady z gliny i ziół, złuszczanie naskórka (ang. *peeling*), gimnastykę, siłownię, naświetlania, krioterapię itp. Do drugiej grupy ofert zaliczyć można produkty turystyczne, których głównym celem jest dobrostan (ang. *wellness, well-being*). Zabiegi pozwalające go uzyskać to przede wszystkim różne metody walki ze stresem, kuracje odtruwające (tzw.

[7] Por:. A. Jagusiewicz, *Funkcje turystyczne uzdrowisk polskich*, Instytut Turystyki, Warszawa 2001, s. 10; Z. Szamborski: *Turystyka zdrowotna uzdrowiskowa, jako istotny element odnowy sił człowieka*, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki nr 6, Warszawa 1978, s. 58; E. Wysocka: *Turystyka uzdrowiskowa*, „Rocznik Dydaktyczny" 1996; Z. Krasiński, *Kondycja turystyki uzdrowiskowej w Polsce a reformy społeczne w 1999*, w: *Rozwój usług turystycznych u progu XXI wieku*, AE, Poznań 1999, s. 93.

[8] A.S. Kornak, A. Rapacz, *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, AE, Wrocław 2001, s. 48; M. Mika, D. Ptaszycka-Jackowska, *Formy turystyki zdrowotnej*, w: *Turystyka*, red. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 279.

detoksykacje), a także terapie tlenowe, kuracje odchudzające i medytacje[9];

– **turystykę medyczną** realizowaną w tradycyjnych centrach medycznych (instytuty badawcze, szpitale, kliniki, centra chirurgii plastycznej)[10]. Jest to turystyka połączona z leczeniem, rozumiana jako świadoma działalność człowieka, w której podróżny (turysta medyczny) ma na celu uzyskanie szeroko pojmowanej opieki zdrowotnej – zarówno we własnym kraju, jak i za granicą – polegającej przede wszystkim na zachowaniu (pozyskaniu) lepszego stanu zdrowia lub/i estetycznego wyglądu własnego ciała, połączonego z wypoczynkiem, regeneracją sił fizycznych i psychicznych, zwiedzaniem atrakcji i walorów turystycznych oraz rozrywką[11].

Formy turystyki zdrowotnej kształtowane są przez motywy jej uprawiania i bezpośrednio z nich wynikają. Należy tu wymienić m.in.:

– rekonwalescencję po przebytych chorobach i urazach;
– pragnienie zniwelowania negatywnych skutków stresu;
– zabiegi odmładzające i konserwujące urodę (w tym chirurgię plastyczną);
– walkę z nałogami;
– decyzję poprawy stanu zdrowia dzięki poddaniu się specjalistycznym zabiegom lub operacjom w warunkach relaksu i w środowisku nieprzypominającym warunków szpitalnych;
– modę na korzystanie z coraz bardziej różnorodnej i niekonwencjonalnej oferty profilaktyki zdrowotnej[12];
– korzystanie z zabiegów niedostępnych w miejscu zamieszkania lub bardziej atrakcyjnych cenowo.

---

[9] Por.: J.N. Goodrich, *Health Tourism: A New Positioning for Tourist Destinations*, „Journal of International Consumer Marketing" 1994, Vol. 6, No 3–4, s. 227–238; I. Łęcka, *Nowe...*, *op. cit.*, s. 179.

[10] E. Spivack, *Health spa development in the USA: A burgeoning component of sport tourism*, „Journal of Vacation Marketing" 1998, Vol. 4, No 1, s. 65–77.

[11] Szerzej: A.P. Lubowiecki-Vikuk, *Demograficzne tendencje i ich wpływ na rozwój turystyki i rekreacji w regionie krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu nr 19, Poznań 2010, s. 93–104.

[12] Por.: I. Łęcka, *Nowe...*, s. 175.

3. Czynniki rozwoju turystyki medycznej

Turystyka medyczna stanowi całokształt zjawisk społecznych, ekonomicznych i kulturowych związanych z podróżami w celach zdrowotnych. Cel zdrowotny jest przy tym ograniczony do wykonania zabiegu i operacji chirurgicznej czy skorzystania z usług stomatologii estetycznej – bez rehabilitacji i rekonwalescencji.

Podstawową przyczyną wzrostu popytu na turystykę medyczną jest starzenie się społeczeństw państw wysoko rozwiniętych, a także wzrost oczekiwań, co do długości trwania – a przede wszystkim – jakości życia Dobrze sytuowani pacjenci rozwiniętych gospodarek, cierpiący na mniej lub bardziej poważne schorzenia (choroby przewlekłe) decydują się na rehabilitację, zabieg czy operację, aby poprawić swój stan zdrowia w warunkach odbiegających od szpitalnych. Firmy turystyczne na całym świecie wychodzą naprzeciw takim właśnie oczekiwaniom.

Drugą przyczyną wzrostu popytu na turystykę medyczną jest to, że systemy opieki zdrowotnej wielu państw starej Unii są przeciążone. Możliwość natychmiastowej wizyty u specjalisty bez konieczności oczekiwania w długiej kolejce lub wykonania skomplikowanego zabiegu w niskiej cenie jest bardzo atrakcyjna. Występujące różnice w cenach niektórych zabiegów medycznych bądź stomatologicznych w poszczególnych krajach są czasami bardzo wysokie. Dodatkowym motywem skorzystania z produktu turystyki medycznej może być także możliwość poddania się w innym państwie procedurom medycznym niedostępnym lub niedopuszczonym prawem w kraju pacjenta. Niektóre kliniki we współpracy z podmiotami rynku turystycznego tworzą ofertę dla takich klientów, oferując – oprócz zabiegu –organizację podróży i pobyt, jeśli wymaga tego tok leczenia. W ostatnich latach widoczny jest nie tylko wzrost popytu, ale także istotne zmiany w samym popycie medycznym. Coraz bardziej popularne stają się realizowane w ramach turystyki medycznej skomplikowane zabiegi operacyjne (operacja serca, stawów), leczenie zaburzeń płodności czy leczenie chorób przewlekłych i śmiertelnych (rak). Internet umożliwia dotarcie z ofertą do większości zainteresowanych, a także daje potencjalnym klientom możliwość porównywania warunków oraz cen analogicznych usług medycznych w różnych miejscach na świecie.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na wzrost popytu, oprócz zmian demograficznych i czynników ekonomicznych, są zmiany w stylu życia, a przede

wszystkim: fascynacja zdrowiem, dbaniem o kondycję fizyczną i zainteresowanie alternatywnymi metodami utrzymania dobrego zdrowia i leczenia. W powszechnym rozumieniu bowiem o sukcesie decyduje zdrowie, młodość i dobry wygląd. Takie przeświadczenie przyczynia się to do powiększania grupy potencjalnych klientów prywatnego lecznictwa.

4. Ocena potencjału i czynników rozwoju turystyki medycznej w Polsce

Determinanty rozwoju turystyki medycznej w Polsce można podzielić na następujące grupy:[13]

1. **Czynniki ekonomiczne**: główna przyczyna wzrostu potencjału polskiej turystyki medycznej tkwi przede wszystkim w rosnących kosztach leczenia w krajach Unii Europejskiej. Niewydolności systemów ochrony zdrowia objawia się w pogorszeniem standardów opieki zdrowotnej oraz długimi listami oczekujących na operacje i zabiegi w tych krajach. Atrakcyjność świadczeń medycznych w Polsce wynika często z kilkadziesiąt procent niższych cen w porównaniu z Niemcami czy Wielką Brytanią. Ponadto kryzys gospodarczy przyczynił się do spadku realnych dochodów obywateli państw Unii Europejskiej i spowodował poszukiwanie oszczędności w leczeniu. Największy popyt obserwowany jest na oferty łączące w sobie pobyt w Polsce z zabiegami dentystycznymi i operacjami chirurgii plastycznej. Widać jednak wzrost zainteresowania produktami turystycznymi zawierającymi w swojej konstrukcji specjalistyczne zabiegi z takich dziedzin medycyny, jak: ortopedia, chirurgia oka, rehabilitacja, kardiochirurgia czy bariatria.
2. **Czynniki społeczno-psychologiczne**: związane są głównie ze wzrostem mobilności społeczeństw i stopniowym przełamywaniem niechęci do korzystania z opieki zdrowotnej poza miejscem (krajem) zamieszkania. Rozwojowi tego typu turystyki w naszym kraju, oprócz zmian demograficznych (starzenie się społeczeństwa), sprzyja położenie geograficzne Polski zapewniające dostępność usług dla starszych osób z rozwiniętych krajów UE, a także moda na pozostawanie w zdrowiu i prowadzenie zdrowego stylu życia.

[13] S. Wodejko, *Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, WSHiP, Warszawa 1998, s. 61–76.

3. **Czynniki podażowe**: podróże mające na celu poprawę zdrowia wiążą się najczęściej ze stosunkowo wysokimi wydatkami, dlatego rozwojem tego typu turystyki zainteresowane powinny być wszystkie podmioty tego rynku. W inicjatywę wspierania rozwoju turystyki medycznej w Polsce włączyła się m.in. Izba Gospodarcza Turystyki Medycznej, intensywnie promując ją zwłaszcza w krajach Unii Europejskiej. Przed branżą turystyczną i medyczną stoją jednak ważne zadania związane z koniecznością opracowania innowacyjnych produktów i usług oraz prowadzenie działań marketingowych mających na celu utworzenie polskiej marki turystyki medycznej w oparciu o renomę i potencjał krajowych placówek medycznych. Kompleksowa oferta leczniczo-wypoczynkowa powinna zastąpić indywidualne poszukiwanie ofert przez pacjentów.

Należy jednak pamiętać o tym, że turysta medyczny jest szczególnym klientem – oczekiwać może m.in. pomocy w dopełnieniu niezbędnych formalności. Ponadto może się on znajdować w szczególnej kondycji fizycznej bądź psychicznej, będącej przyczyną lub konsekwencją zabiegu medycznego. Touroperatorzy z myślą o takich turystach powinni zatem oferować usługi turystyczne towarzyszące (zabiegi, konsultacje lekarskie, noclegi w dobrych, zapewniających intymność hotelach, a w wolnych chwilach zabiegi relaksacyjne lub odpowiednio dobrane aktywności sportowe ułatwiające rekonwalescencję) czy np. dodatkową ofertę turystyczną stworzoną dla rodzin przybywających wraz z pacjentem.

Wzrasta również liczba portali internetowych reklamujących polskie ośrodki medyczne wraz z dostarczaniem informacji o Polsce i jej atrakcjach turystycznych. Internet jako środek promocji umożliwia dotarcie do bardzo szerokich grup odbiorców.

Polskie placówki medyczne oprócz atrakcyjnych cen oferują wysoki standard usług medycznych oraz profesjonalną wiedzę i doświadczenie personelu medycznego. Stoją jednak przed nimi wysokie wymagania zagranicznych turystów dotyczące standardów opieki przed- i pooperacyjnej, standardów pokojów szpitalnych, wyposażenia i wyżywienia etc. Bardzo istotny wpływ na rozwój turystyki medycznej ma infrastruktura. Turystka medyczna najszybciej bowiem rozwija się w tych miastach, w których znajdują się lotniska oraz atrakcje turystyczne (Szczecin, Kraków, Warszawa, Katowice i Wrocław).

Nie bez znaczenia są jest także proces przekształceń własnościowych w sektorze zdrowia, który postępuje. Szpitale, oddziały szpitalne, zakłady lecz-

nictwa ambulatoryjnego oraz inne jednostki działające w strukturach publicznych zakładów opieki zdrowotnej sukcesywnie zmieniają formę organizacyjno-prawną z publicznej na niepubliczną. Przychody placówek prywatnych związane z turystyką medyczną mogą stanowić znaczące źródło kształtowania ich wyniku finansowego. Udział placówek publicznych w obsłudze turystów medycznych jest utrudniony ze względu na niejasne i niejednolite przepisy dotyczące transgranicznego refundowanego leczenia oraz opory opinii społecznej i presji, by świadczeniodawcy finansowani ze środków publicznych koncentrowali się na udzielaniu usług medycznych osobom ubezpieczonym, a nie zarabiali na biznesie medycznym, utrudniając dostęp do usług pacjentom krajowym.

Uwagi końcowe

Turystyka medyczna stanowi jeden z celów polityki turystycznej Polski określonych w *Kierunkach rozwoju turystyki do 2015 roku*[14]. Zgodnie z szacunkami Polskiej Izby Turystyki Medycznej wpływy z leczenia zagranicznych pacjentów regularnie rosły do poziomu ok. 900 mln zł rocznie w 2010 roku, gdy do Polski przyjechało ok. 300 tysięcy pacjentów. W roku 2011 liczba turystów korzystających tylko z polskiej opieki stomatologicznej ma wynieść 280 tys. osób i przyniesie 780 mln zł[15]. Z danych Izby Gospodarczej Turystyki Medycznej wynika, że ok. 30% zagranicznych pacjentów korzystających z usług medycznych w Polsce przy okazji leczenia zwiedza różne zakątki naszego kraju. Wśród obcokrajowców leczących się w naszym kraju dominują Niemcy i Anglicy. Na kolejnych miejscach plasują się Włosi i Duńczycy[16].

Tak dynamiczny rozwój turystyki medycznej w Polsce wynika z: wysokich standardów opieki, wykorzystania nowoczesnych technologii, atrakcyjnych cen zabiegów w porównaniu z krajami zachodniej Europy, wysokiej jakości kształcenia akademickiego gwarantującego dużą podaż wykwalifikowanej ka-

[14] *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Ministerstwo Turystyki i Sportu, Dokument Rządowy przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 26 września 2008 r.

[15] Izba Gospodarcza Turystyki Medycznej utworzona została w październiku 2008 r. przez podmioty działające w branży turystyczno-medycznej w celu reprezentowania interesów gospodarczych swoich członków wobec krajowych organów państwowych, samorządowych i społecznych oraz instytucji naukowych i gospodarczych, a także zagranicznych organów i instytucji.

[16] Szerzej: H. Browińska, *Chcą się leczyć w Polsce: turystyka zdrowotna*, „Aktualności Turystyczne" 2007, nr 3, s. 24; E. Dubois, *Nad Wisłą taniej nawet bez refundacji: turystyka zdrowotna*, „Aktualności Turystyczne" 2007, nr 3, s. 25–26.

dry medycznej, dobrze rozbudowanej i ciągle rozwijającej się bazy klinik i szpitali prywatnych, szerokiej oferty zakwaterowania turystów oraz atrakcyjnego położenia geograficznego Polski.

Rozwojem turystyki medycznej w Polsce zainteresowane są także ośrodki uzdrowiskowe i sanatoryjne (łącznie ponad 50) zlokalizowane głównie w województwach: małopolskim, dolnośląskim, zachodnio-pomorskim i pomorskim[17], oferujące usługi związane z zakwaterowaniem i rekonwalescencją po zabiegach medycznych. Choć do najczęściej wybieranych przez turystów usług medycznych wciąż należą przede wszystkim usługi stomatologiczne (pod tym względem turystycznym centrum usług medycznych jest Szczecin, który posiada ok. 800 klinik stomatologicznych na ok. 400 tys. mieszkańców)[18], to stopniowo wzrasta zainteresowanie ofertami obejmującymi zabiegi z takich dziedzin, jak: chirurgia estetyczna, dermatologia, laryngologia, laserowa korekcja wzroku, ortopedia, neurochirurgia, reumatologia, kardiochirurgia, diagnostyka czy rehabilitacja.

Ponadto rosnący popyt wywiera pozytywny wpływ na kształtowanie strony podażowej rynku medycznego i podejmowania kolejnych przedsięwzięć zarówno przez inwestorów krajowych, jak i zagranicznych. Najwięksi uczestnicy rynku medycznego w Polsce, np. Lux Med Group, Medicover Group, CM Enel-Med (w roku 2009 podmioty te wygenerowały łącznie ponad 1,1 mld zł przychodów)[19], planują podejmowanie w Polsce kolejnych inwestycji (głównie prywatnych szpitali specjalistycznych w największych miastach), w związku z niemożnością zaspokojenia wciąż wzrastającego popytu w ramach już istniejących placówek.

Turystyka medyczna jest wyjątkową szansą dla Polski, dlatego powinno się – przykładem Węgier – dążyć do zwiększenia ruchu turystycznego niezależnego od sezonu, poprzez przyciągnięcie tej nowej i powiększającej się grupy turystów. Rozwój turystyki medycznej przyniesie ponadto wzrost przychodów z zabiegów medycznych dla polskich placówek ochrony zdrowia oraz pozwoli na znalezienie atrakcyjnego zatrudnienia dla dobrze wykształconej kadry me-

[17] *Lecznictwo uzdrowiskowe w Polsce w latach 2005–2010*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Krakowie, Kraków 2011.

[18] Według danych Głównego Urzędu Statystycznego za 2011 r.

[19] Rynek usług medycznych 2011, „Med-info" 2011, nr 7; Rynek Usług Medycznych – Kierunki Rozwoju, Medicalnet&Med-info, 2010.

dycznej, dla której do tej pory jedyną alternatywa był wyjazd i poszukiwanie pracy za granicą[20]. Polskie kliniki i szpitale mają teraz szansę wypracować dobrą renomę, która pozwoli pozyskać pacjentów na lata, a branża turystyczna zyska grupę stałych klientów.

HEALTH TOURISM – ITS FORMS AND THEMES. FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF MEDICAL TOURISM IN POLAND

Summary

Medical tourism is a rapidly growing global market sector in which patients travel to neighboring countries in order to receive medical care as part of global trend of combining treatment with relaxation. Article defines the concept of health, health tourism and medical tourism. It organizes concepts associated with this area of interests. Specifies the factors of development of medical tourism in Poland (socio-psychological, economic and supply factors) and evaluates their potential.

Translated by Agnieszka Łoś

[20] Por.: M. Prochorowicz, Turystyka medyczna nową perspektywą dla polskich placówek służby zdrowia, w: Turystyka i rekreacja szansą rozwoju aktywności społecznej, red. R. Grzywacz, Rzeszów 2008, s. 133–138.